

Ивана С. ЖЕНАРЈУ РАЈОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ЗИДНО СЛИКАРСТВО У ЦРКВИ СВЕТОГ ДИМИТРИЈА У ДОБРОТИНУ КОД ЛИПЉАНА**

Акција: Црква Светог Димитрија у Добротину код Липљана, обновљена, осликана и опремљена у другој половини XIX века представља леп пример црквене уметности и верске обнове овог периода у Рашко-призренској епархији. Цркву је осликао велешки зограф Хаџи Костадин Крстев 1862. године, у време када је сликао и иконе за тамошњи иконостас. Предмет рада је изузетно богат програм зидног сликарства којим су покривене све зидне површине у цркви.

Кључне речи: Добротин, Хаџи Костадин Крстев, зограф Игњат, зидно сликарство, црквена уметност XIX века, Рашко-призренска епархија.

Село Добротин је смештено у централном делу Косова и Метохије, на око 5 km источно од Липљана. Сеоска црква посвећена Светом Димитрију која се у њему налази подигнута је за време османске власти. На то указује њена битна карактеристика, то што је делимично укопана у земљу (Ивановић 1987: 433). Црква је грађена каменом, а фасаде су јој до скоро биле омалтерисане и без украса. У последњој обнови, у периоду после 2013. године, скинут је слој малтера и на фасадама се уочава начин зидања. Црква има правоугаону основу и полукружну апсиду на источној страни. Засведена је полуобличастим сводом и покривена двосливним кровом. Има само два прозорска отвора на јужном зиду, и два у олтару, један у апсидалној конхи и један кружни при њеном врху. Осликана је 1862. године када је израђен и иконостас, а о томе су сачувани натписи који сведоче да је цркву украсавао зограф Хаџи Костадин Крстев из Велеса, уз помоћ зографа Игњата.¹ Зограф Костадин је био активан у данашњој Северној Македонији, а у Рашко-призренској епархији у његова дела убрајају се зидно сликарство манастира Девича, иконостас у цркви Светог архангела Гаврила у Великом Ропотову код Гњилана (1861–1864), иконостас и зидно сликарство у Добротину (1862), све иконе, осим празничног реда, за иконостас у цркви Светог Николе у Косовској Каменици (1862), као и сликарска декорација за трон чудотворне иконе Пећке Краснице у манастиру Пећкој патријаршији.

* Виши научни сарадник, ivanazenaarju@yahoo.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склоњеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-66/2024-03 од 26. 1. 2024. године.

1 Натпис из нише на јужном зиду је публикован у: Ивановић 1998: 27.

Вероватно у свим овим пословима помогао му је зограф Игњат из Велеса (Николовски 1984: 20; Женарју Рајовић 2016: 90–91; иста 2019: 271–282).

До августа 1862. године, зографи Костадин и Игњат из Велеса су осликали читаву цркву Светог Димитрија. Сагласно жељама наручилача и актуелним токовима у украсавању храмова, зидове су осликалаци зонски, сликарством прекрили и сводове, и о томе оставили натпис у необичној ниши на јужном зиду. Из натписа се види да је у време осликовања црквом управљао свештеник Василије Симеонов из Приштине, и епитроп Милосав, као и да је цело село учествовало у осликовању храма. Натпис писан у једанаест редова је данас дosta општећен, и у њему стоји:

нѣзволѣніемъ ѡцѣа н поспешѣ / нїемъ сїа и совершеніемъ ст҃агѡ / дѣа нѣобразиша храмъ сїи ст҃бѣ вѣлко / мѣнникъ димитрія нѣднѣніемъ традомъ / сѣло добротинъ бысть іерей папа / василіј папа симеонов ѿ прн(штн) / на бысть єп(и)троп(и) (мн)лоса в іл(на) / (п) ѿѣа съ братијамъ народъ добр(от...сѣ) / (...) костадинъ из вѣлесъ и нг(на...а) / (... р)ождатва хрѣта 1862 мїц / (ав)густа 18: данъ.²

Спискови имена који су исписани у ниши проскомидије ове цркве вероватно представљају имена приложника. Исписана у чак четрдесет и два реда истовремено представљају поменик, и читају се приликом припремања Светих дарова у проскомидији.³ Имена су исписана у самој ниши проскомидије, лево и десно од путира у којем је насликан Христос, као и на зиду поред нише. Лево од путира се налазе имена: василіј алексю/ / димитріју натали надеждї / іоана єкатерїнѣ нїколај / мїхайла єлїсаветѣ юанїтю / мїхайлa. становїкѣ славка / петрвша жївка марїја / мїхайлa димитріју / со чада / їх. Десно од путира су: (...) нїколај єленѣ / съ фадилю єгѡ / симеонъ іерей / василіј іерема христаћїја / костадинъ (...) марїја / крсто бено свлтано коста / ігнатїја анако катерїна / софија катерїна єфросїја / мїхайлa (алексан)дра (...) / (...) съ / чада нућъ.

На зиду поред нише стоје још и ова имена:

александра натали фео~ / дора юана петра прото / іерема нїкола александр / аркадију георгију єлисавете / тв анх василіју петра / алекандра алексю фекла / мїхайлa сергију алексан~ / др / н ёсѣх сроднїковъ їх / юїа мїлосава жївко / фїлпп жївка костадин / нїка ристѣ нїкѣ / Ѯорђа стоянѣ цирка / неделка христѣ тројо / стоянѣ симеонѣ єфтѣ / лазо стефо миља / кола мїленко кр'сто / становїсавѣ ڇдравко / мїлованъ становъ / кр'сто мїлка кр'сто / стефо христо тројанѣ / антонија марїја ана / (...) (.)впена стрвја / марїја Ѯорђа илїа / съ чада и сроднїковъ / нућъ.

У првој зони су стојеће фигуре светитеља, а у другој дојоасне представе. Трећу обухватају наративне сцене те се програм зидног сликарства може пратити кружно од јужног зида, преко западног до северног. Имена светитеља писана су белим словима, док су називи наративних сцена писани црвеним словима на белој подлози

2 Рашчитана слова у обичним заградама преузета су од: Ивановић 1998: 27, који је натпис преписао пре више деценија. Занимљиво је што фотографије покрајинског завода за заштиту споменика културе из Приштине показују готово исти ниво општећења свих зидних површина тада као и данас. Дејство влаге је до неког тренутка општило сликане површине, а потом је очигледно вршена нека обнова приликом које је објекат саниран и доведен у стање да му влага не чини штету.

3 Поменици сликани на зиду ређе се срећу у православним храмовима, док су знатно чешће пансиони и диптихи и триптихи. У Рашко-призренској епархији је поменик писан на зиду још и у цркви Свете Петке у Стражи код Гњилана. Гоголь 1995: 10–11; Гергова 2003: 62–63; Женарју 2013: 317, 326.

која представља небо. Позадине иза фигура у обе зоне су плаве, а имена светитеља су писана белом бојом. Зона сокла је декоративно украшена црним таласастим линијама које се спајају у ромбове на светлој подлози. Такав начин укравашавања је за циљ вероватно имао опонашање неке врсте камене или мермерне оплате. Међутим, у последњој обнови цркве, ова зона је прекречена.

ОЛТАРСКИ ПРОСТОР

Услед дејства влаге зидно сликарство у олтарском простору је доста пропало, а истовремено су приметне и велике пукотине на зидовима. Олтарска апсида има устаљено решење, приказ Службе архијереја у првој зони, и Богородице Шире од небеса у другој, односно у темену апсиде. Служба архијереја у првој зони приказује четворицу архијереја око часне тријезе која је била насликана испод малог прозора, и потпуно је избледела од влаге. Сви архијереји су одевени у архијерејске орнате и држе исписане свитке, али су они нечитки од оштећења бојеног слоја. На северној страни су Свети Харалампије (Свѣтій ҆Щиљтъ Харалампіа) и Свети Василије Велики (Свѣтій ҆Басілій Великі), а на јужној Свети Јован Златоусти (Свѣтій ҆Іоаннъ златоустъ) и Свети Григорије Велики сигниран као Двојеслов (Свѣтій ҆Григорія Двојеслов). Монументална Богородица знамења (Мѣтъ Бжѣха) насликана је са обе руке високо подигнуте и расширене, док на грудима има велики кружни медаљон са ликом Исуса Христа Емануила (Ісъ хс). Представа је фланкирана фигурама старозаветних пророка и царева. Десно од Богородице стоји Старозаветни пророк и цар Давид (Свѣтій ҆Цръ Дѣдъ), који кажи прстом десне руке показује ка Богородици, док у другој руци има кутију. На исти начин насликан је цар Соломон (Свѣтій ҆Цръ Соломонъ) лево од Богородице, и у истој одежди, само са моделом храма у руци. Изнад њих, у темену источног зида, око малог квадратног прозора, насликан су Богородица и Свети Јован Претеча праћени хоровима анђела. Изнад њих, на своду је насликан Исус Христос Велики архијереј који их благосиља. Централни део свода олтарског простора, који је беле боје, заузима монументални приказ голуба Светог Духа који је окружен херувимима.

Северно од апсиде, у првој зони је исписан поменик, који је у вези са нишом проскомидије која обухвата северни и источни зид. У ниши је представа Исуса Христа (Ісъ хс) свезаних руку који стоји у монументалном птурилу, док је иза њега крст на којем је распет. У другој зони овог зида, изнад поменика је Свети Ђакон Венијамин (Свѣтій ҆Веніамінъ). Јужно од апсиде такође постоји ниша, и у њој лик Исуса Христа Доброг пастира изнад којег је, у другој зони, Свети Ђакон Викентије (Свѣтій ҆Фікентија).

На северном зиду олтара, у првој зони је Свети Дионисије Аеропагит (Свѣтій ҆Щиљтъ Дионісія Ареопагита), који као архијереј благосиља и држи затворену књигу, и део нише проскомидије, док су у другој зони Свети Кирило и Методије (Мефодіја). Име светог Кирила је намерно изграбано, као и епитет Свети код Методија. Насликани су као архијереји, тако да први благосиља и држи затворену књигу, док други у једној руци држи крст а у другој свитак са словима „αββ / گد / چس / نیک / لیم / օپր / թغ“. Трећу зону заузимају Вазнесење Христово (Вознесеніе Ҳристово) поред иконостаса, концептовано у потпуности као икона на иконостасу, и источно

од њега Свети Пророк Данил (Срб. Пр. Данайд). Фигура пророка је монументална и излази из оквира ове зоне, те залази у свод. У руци држи свитак са речима; „И ви / дѣхъ / вѣтхъ / го де / ини / сѣдѣ / ша на / прѣолѣ / вѣ рѣ / զахъ / бѣлихъ“.

Наспрам њих на јужном зиду су две фигуре Светитеља Кијевских и све Русије чудотворца (Светитељ кијевски ћи всел росії чдтворци) – Свети Петар (Свети Пётр) и Свети Алексија (Свети Алеќсја). Обојица су одевени у архијерејску одежду са кукуљицом на глави. Изнад њих су исподпојасне фигуре Светог Андреје Критског (Свети Џи' дреа крнтињи) и Светог Јефрема Сирине (Свети Ефрем сиринь). Одељени су у монашке ризе, и док први светитељ у руци држи затворену књигу, Свети Јефрем држи свитак са речима: „Брѣти / е զдѣ / платемъ / грѣхъ моя / да не пла / чемъ та / моя вѣчъ / но“. У трећој зони су пророк Захарија (Срб. Пр. Захарна) до апсиде и Благовести Богородици (блговѣщенїе престыя вдци) до иконостаса, којима започиње циклус Великих празника који је наставља на истом зиду одмах иза (односно испред) иконостаса. Благовести прате уобичајену иконографију, где архангел Гаврило (Г) стоји пред Богородицом на коју се спушта голуб Светог Духа. Пророк Захарија је сликан на исти начин као Данаил, и руци држи свитак са речима: „Видѣ / хъ / ийса / неред / вели / каго / стоя / ша / пре / по“.

ЈУЖНИ ЗИД НАОСА

На јужном зиду се налазе два прозорска отвора која су пореметила симетрију у приказивању светитељских ликова, и пружила додатна места за осликовање као што су допрзорници и надпрзорници. Стојеће фигуре у првој зони су насликане у екстеријеру, тако да сви стоје на зеленој подлози, док је иза њих тамно плаво небо. Сликани су фронтално или благо окренути. Над њима су исподпојасне представе светитеља на плавој подлози. Све фигуре су груписане на одређени начин и те групе су развојене широким сликаним бордурама наранџасте боје, са црвеним ивицама, на којима је шаблонски мултипликован флорални мотив. Ове бордуре такође деле фигуре прве и друге зоне хоризонтално, док су наративне сцене у трећој зони одвојене уским тракама исте наранџасте боје.

Од истока ка западу, у првој зони се налазе, између две вертикалне сликање бордуре: Свети Никола Мирликијски (Свети Николај Мирланкијски) са затвореним Јеванђељем, Свети Јоаникије Девички (Срб. Препд. Јованикіа Девічкі) са крстом и бројаницом и Исус Христос Велики Архијереј иза архијерејског трона. Христос је насликан у декоративно обрађеном круглом пољу и његов положај је означавао место на којем треба да стоји архијерејски трон. Између Светог Николе и Светог Јоаникија налази се прозор који обухвата пола прве и пола друге зоне, и испод њега је ниша са приложничким написом. Између трона и наредног прозора стоје заједно уоквирена три српска светитеља. Свети Симеон Мироточиви (Срб. Симеонъ Мироточиви Краљ Сир'ескин.) је насликан без владарских инсигнија, у монашкој одећи и са свитком и бројаницом. Свети архијепископ Максим (Срб. Максимъ Архијепископъ Сир'ескин) је у пуном архијерејском орнату, са архијерејским жезлом у руци, док је Свети кнез Лазар (Свети кнѧзъ лазаръ) у одећи владара са хермелинским огргтаком, крстом у једној и својом одсеченом главом у другој руци. Западно од прозора

насликана је монументална композиција Вазнесење Светог пророка Илије (Ср. Пр. Ілја), која је доста општећена а иконографски изведена тако да прати упутства из сликарских приручника.

У другој зони, до иконостаса стоји Свети Игњатије Богоносац (Ср. Св. Михајло Гигантски Богоносца) у архијерејском оделу са митром на глави. Над прозором је допојасна представа Светог Данила Столпника (Ср. Свети Преподобни Данијел Столпник), поред којег је стуб, и који у руци држи свитак на којем је исписана реч „господн“. Са друге стране прозора, насликани Свети Игњатија и ка њему окренут налази се Свети Јевтимије (Ср. Свети Евтимија). Оба архијереја у рукама држе беле крстове и пламове гране. У натпрозорнику је допојасна фигура Светог Алексија (Ср. Преподобни Александар Евхарист). Над којим је сунце, у углу. На десном допрозорнику је Свети Сава Освећени (Ср. Преподобни Сава Јеванђелијски), монах са свитком, док је насликан њега, на десном допрозорнику Свети Амвросије (Ср. Свети Амвросиј) у одежди архијереја. Сликаном бордуром одвојени су наредни светитељи, Козма и Дамјан (Ср. Свети Козма и Дамјан), окренути један ка другом и насликаны са уобичајеним атрибутима у рукама. Наредна слика на бордуре одваја три светитеља. Први је Свети Пантелејмон (Ср. Свети Пантелејмон), са лекарским атрибутима, а за њим су свети ратници у раскошним војничким униформама, са крстовима, палмовим гранама и копљима у рукама – Свети Мина (Ср. Свети Мин) и Свети Теодор Тирон (Ср. Свети Теодор Фебдор). Наредна бордуре раздваја површину коју разбија прозор, па се ту, над прозором налази умањена фигура Блаженог Максима (Ср. Свети Максим), који је уобичајено насликан наг и са прегачом око бедара. Десно од прозора је Свети Гаврило Лесновски (Ср. Свети Гавријел Лесновски), са свитком у рукама, на којем су речи „Лю / бόε / и со / гла- / сне / ми / ите / дрғъ / ко / др / вгъ“. Надпрозорник није осликан, док су фигуре у допрозорницима сигниране као Свети отроци (Ср. Свети отроци), односно три младића у пећи отњеној, те је један означен као Ананија (Ананії), а крај другог је натпис уништен. Нејасно је да ли је насликаны трећи због велике запрљаности зидова. Последње две допојасне фигуре представљају Светог Јевтимија Великог (Ср. Свети Евтимија Великиј) и Романа Слаткопојца (Ср. Свети Роман Слаткопоја) у монашким одеждама. Свети Роман држи свитак на којем су речи „Дѣв / а днѣ / съ / пре / сѹщє / ствѣ- / наго / раж- / дѣ / тъ / и / зє“.

Од Благовести које су сликане у олтару, наративна трећа зона наставља се сценом Сила Вишњег (Сила Вишњаго), неуобичајеном у зидном сликарству Рашко-призренске епархије. Она илуструје један од икоса Богородичиног акатиста, и названа је у складу са речима: „Дух Свети доћи ће на тебе, и сила Вишњега осениће те“ (Лк. 1, 35), а што је била препорука и у ерминијама. Богородица седи на платну које придржавају два анђела, док је над њеном главом голуб Светог Духа.⁴ Сликар се придржавао јеванђеоских текстова и приликом сликања Христовог рођења (Рождество Христово). Стога је у рукама анђела насликано свитак који сведочи о анђеоској песми: „Вла / ва- / во ви / шни / югъ / и на / зем / ли / ми / чело / вѣцѣ / бда / гово / ле / иї“ (Лк. 2, 14). Наредне две сцене сликане су према Јеванђељу по Матеју, такође у складу

4 Женарју Рајовић 2016: 164 са старијом литературом.

са препорукама у сликарским приручницима. То су Бекство у Египат (Боевнѧвъ въ єгиптѣ) и Поколъ Витлејемске деце (Сѣйхъ Мѹчн. ...) тысащи (...) неци хрѣта рѣдн).⁵ Поред ове композиције насликано је Сретење Господње (срѣтенїе Гсднє) описано код апостола Луке, а за њим Крштење Христово, које је сигнирано према народном називу овог празника као Богојављење (Сѣбе Ђбољвленїе Гсднє). Наредна сцена, Христос позива апостоле на Јордану (рѣка Йорданъ Хрѣтъс вожда Йпостоли), представља сажету варијанту позивања апостола покрај Галилејског мора или Генисаретског језера, зависно од извора, а што се у сликарским приручницима једноставно суперише као море.⁶ Сцена је сажета јер је уместо две барке представљена једна са три апостола и Христос који стоји на обали. Преображење Христово (преображенїе Хрѣтово) и Свадба у Кани (кана галлѣйса вѣ брѣкѣ) су последње две композиције у овом реду, и стандардно су решене.

СЕВЕРНИ ЗИД НАОСА

Стојеће фигуре у првој зони нису јасно раздвојене широким бордурама као на северном зиду, већ врло танким, готово неприметним линијама.⁷ С обзиром да је западни део храма, а при томе нарочито његов северни део био намењен женама, овде прва зона започиње стојећим фигурама светих жена: Свете Екатерине (Сѣйл велѣм єкатерина), Свете Недеље (Сѣ. нѣдѣла) и Свете мати Ангелине (Сѣ. Прѣ. итї љнгелина деспотица сѣрбска). Прве две светитељке сусликане заједно спрам плаве позадине, обе у владарској одежди, са крунама на глави, крстовима и палмовим гранама у рукама. Света Недеља у једној руци држи и дугачки мач. Света мати Ангелина, у монашкој одежди и са малим Јеванђелјем и бројаницом у руци, је одвојена и на позадини другачије боје. Она стоји поред монументалне представе патрона храма. Ту је смештена композиција у којој Свети Димитрије (Сѣ. Вѣликии Димитріја) на коњу поражава непријатеља док га анђео овенчава венцем. Танком усправном линијом од њих су одвојени Свети Симеон (Сѣ. Прѣ. Симеонъ Первовѣнчани крал сѣрбски) и Свети деспот Стефан (Сѣ. Стѣфанъ Деспотъ). Широком бордуrom која и хоризонтално раздваја сликани програм, од њих су одвојени Свети цар Урош (Сѣйл црѣ Ѡрош) и Свети деспот Јован (Сѣйл Іоаннъ Деспотъ), док су танком линијом од њих одвојени отац и син, Свети краљ Милутин (Сѣ. краљъ мильтинъ) и Свети Стефан Дечански (Сѣйл стѣфанъ краль дечанскій). Сви српски светитељи насликан су у владарским одеждама са скаптима, крстовима и палмовим гранама у рукама. Једино је Свети Симеон у монашкој одежди, али у једној руци ипак држи владарски скаптар, док у другој има крст и свитак са речима: „Прѣн / днѣте / чада / посл / 8ша / ћите / ме(н)e“.

Све исподпојасно насликане фигуре у другој зони стоје у екстеријеру, те је иза њих зелена површина над којом је плаво небо. Изнад светих жена, у другој зони

5 Више у: Женарју Рајовић 2016: 183. Бекство у Египат сликао је и зограф Јосиф Радев у црквама Светог Николе у Севцу и Светог Стефана у Великој Хочи.

6 Уп.: Мт. 4, 19–22; Мк. 1, 16–20; Ак. 5, 1–10; као и: Медић 2, 592; исти, 3, 265.

7 С обзиром да се на северном зиду наставља програм започет на јужном, програм ће бити изложен од запада ка иконостасу.

су насликаны Свети Јоаким и Ана (Светији Богородица Јоаким и Јанка) и Свети мученик Севиријан (Свети Марко Севиријан). Западно од њих су груписани Свети мученици Назарије (Свети Марко Назарија) и Гервасије (Свети Гервасија) који су заједно пострадали, те Света Петка (Свети пропетар Параскева). Затим су заједно насликаны Свети Сава (Свети Сава Српски Јерихонски), Свети Арсеније (Свети Арсеније Српски Јерихонски) и Свети преподобни Јован Рилски (Свети Јован Рилски). Свети цар Константин и царица Јелена (Свети Јован Јелена Константина и Јелена) међу собом држе Часни крст иза којег је сунце. Последње три фигуре представљају двојицу архиепископа, Светог Спиридана (Свети Спиридон Јудотворец) и Атанасија Александријског (Свети Атанасије Јелезандрија), те Светог Антонија Великог (Свети Антоније Велики) у монашкој одежди.

У трећој зони северног зида сцене Христове јавне делатности са западног зида настављају се сценама из циклуса Христових страдања, при чему је, како би се испоштовала хронологија, прво насликан Христов Улазак у Јерусалим (Входъ во Јерусалимъ). Потом се ређају Тајна вечера (Тайна вечера), Молитва у гори (моленіє Христово), Издајство Јудино (Іуда Предаљ 8-титела Своего), Христос пред Пилатом (Приведеніе Господу пред Пилатом), Распеће (распятие Христово), Скидање са Крста (Снятие Христово), Вајсрење (Воскресение Христово). Композиције су наративне, са већим бројем фигура и сликане у складу са сликарским препорукама и јеванђеоским текстовима, без већих одступања.⁸ У сцени Христос пред Пилатом сликар је уклонио две епизоде – Христово привођење (Мт. 27, 1-2) и Пилатово прање руку (Мт. 27, 24). Једино се детаљима истиче композиција Христовог Распећа, на којој су сигниране све фигуре – Марија Магдалена (мајка), Марија Клеопа (мајка), Богородица (мати), Лонгин (логинъ сот) и Свети Јован (иоан). Војник Лонгин чак изговара речи „којистин је синъ викторија“ (Мт. 27, 54; Мк. 15, 39). Такође, у горњим угловима се налазе сунце и месец, у складу са речима из књиге пророка Јоила, који каже „Сунце ће се претворити у таму и месец у крв пре него дође велики и страшни дан Господњи“ (Јоило 2,31).

ЗАПАДНИ ЗИД НАОСА

Прву зону западног зида заузимају Свети Козма сигниран као преподобни и прозорљиви (Свети Преподобни Козма прозорљиви) и два света столпника, Симеон (Свети Предак Симеонъ Столпникъ) и Алимије (Свети Предак Алимије Столпникъ). Столпници се често сликају крај улаза, а у добровинској цркви осим њих, сликан је и поменути Данило на јужном зиду.⁹ Насликани су као монаси, у стубовима на којима су се подвизавали. Међутим, крајње је необична представа Светог Козме. Он је приказан у профилу, како стоји иза масивног зида који покрива више од половине ове зидне површине. Испред њега се налазио обиман натпис који је, чини се, намерно уништен.¹⁰ Од читавог текста јасно се чита само прва реч „говори“. По свему судећи ради се

8 Уп.: Женарју Рајовић 2016: 184.

9 Сликали су их и зографи Вено и Зафир у цркви Свете Петке у Стражи и зограф Јаков Радев у цркви Светог Николе у Средској. Женарју Рајовић 2016: 184.

10 Уништен је био и приликом фотографисања за потребе Завода за заштиту споменика културе у Приштини, те није познато када се, као ни зашто, то догодило.

о новомученику Светом Козми Етолском, који је рођен 1714. године у Етолији у западном делу Грчке. Замонашен је у светогорском манастиру Филотеју, а упамћен је по држању проповеди људима на отвореном, јер их је било толико који су га слушали, да нису могли stati у храм. Већи део свог живота посветио је просвећивању становништва Албаније и на послетку су га због проповедања и пророчанстава погубили Турци у Берату 1779. године.¹¹

У другој зони, изнад улаза је монументална фигура анђела који у рукама држи Мандилион, Христов нерукотворени лик. Јужно је композиција Успење Богородице (ѹспéнїе пресѣтъѧ Б҃҃ы.).) са мноштвом сликаних фигура, а северно Покров Богородице (Покрѹвъ престѣлъ Б҃҃ы.). Ова композиција прославља Богородицу као заштитницу те је она насликана са круном на глави и крилима, благо раширенih руку чиме је раширила свој омофор. Под њега, као под заштиту стале су две групе фигура.¹² Ово је једна од варијација у приказивању теме која се назива Богородичним покровом, док је другу варијанту Костадин Крстев насликао на икони која се налази на иконостасу.¹³ Простор у врху западног зида подељен је на два дела, и ту су смештене две илустрације Христове Јавне делатности, односно чуда. Северно је Наука Христова (Наўка Христова), док је јужно Воскрсење Лазарево (Воскрѣнїе Лазарево).

СВОД НАОСА

Свод олтара и наоса чине јединствену целину, како архитектонски, тако и у погледу сликалог програма. Док је над самим олтаром насликан голуб Светог духа, у наосу су сликани Господ Бог, Исус Христос и Богородица, сви у круглим пољима. Јединствену целину чине због сликања пророка Даниила и Захарије у трећој зони на крајњој источној страни бочних зидова олтара. Њихови свици упућују на ликове Господа и Христа на своду који се могу видети у наосу. Док је лик Господа окружен је серафимима и престолима, те старозаветним пророцима, док је лик Христа окружен херувимима и апостолима, а лик Богородице херувимима и двојицом ста-розаветних пророка и царева.

Господ Бог је сигниран као Бог Отац Сведржитељ (Бѓ ѿтц вседржитељ) и насликан је на златној позадини у белој одежди подигнутих и раширенih руку, док ми из нимба исијавају црвени бели зраци. Између њега и Голуба Светог Духа, а уз јужни зид налази се допојасни лик пророка Исаије (Ср. Пѣр Ісаїа), који у рукама држи свитак са текстом: „Пра / вдѣ / во плл / оша / ємо / бога“. Наспрам њега, уз северни зид, насликан је пророк Јеремија (Ср. Пѣр Јеремија) са речима: „Гдѣ / вседе / ржќ / тел / ѩ и / стї / тъ / ѡм / Ѣ“. Западно од Јеремије је Мојсије (Ср. Прѣк. Моїсей) са свитком на којем стоји: „Вн~ / дѣх / к8п / ѹн8 / огнє / ил / плаї / ил8 / иса“. Наспрам Мојсија је Јаков (Ср. Пѣр Јаковъ) са свитком који носи речи: „И се~ / лѣст / вица / 8твє / ржде / на на / ڇемлї / Ѣлжє“.

11 Више о Св Козми: Свети Козма 2000; Зонтакис 2008.

12 На овај начин насликано ју је и Аврам Дичић у цркви Светог Николе у Косовској Каменици. Уп.: Женарју Рајовић 2018: 332.

13 Уп.: Женарју Рајовић 2016: 188–189. О овој теми и: Тимотијевић, 1987, стр. 122–124.

У Добротину су око представе Сведржитеља насликані јеванђелисти за пултотвима, прстен са ликом Богородице Шире од небеса допуњен је приказом весника оваплоћења, старозаветних царева Соломона и Давида.

ЗАКЉУЧАК

Са зидним сликарством које прекрива све зидне површине и иконостасом који је настао у исто време, добротинска црква препрезентује црквену уметност XIX века не само у Рашко-призренској епархији већ и на читавом Балкану. Зограф Костадин је креирао богат ликовни програм држећи се иконографских упутстава која су била актуелна у XIX веку и жеља наручилаца који су утицали на садржај. Сликани програм је прилагођен архитектури храма и изведен је зонски, тако што су стоеће фигуре и дојојасне представе светитеља, као и наративне сцене распоређени у три хоризонталне зоне, уз осликовање свода који евоцира постојање куполе. Програм је креиран у складу са постојећим нормама, наслеђеним из претходних времена и прилагођеним времену осликовања. Иако доста избледело од влаге, зидно сликарство је, у поређењу са неким другим сликаним ансамблинама из XIX века у Рашко-призренској епархији, доста јасно, чисто и препознатљиво, са читким натписима и сигнатурима. Програм је симетричан са фигурама и сценама развојеним бордурама, чиме је постигнута изузетна прегледност мноштва сликаних ликова и сцена.

Сви сликані светитељи били су и заштитници и примери хришћанских врлина, те узори активне побожности и херојске жртве за веру. Тема заступништва људског рода започиње још у олтару монументалним ликом Богородице Знамења, која се као црква моли за спас људског рода, док једновремено представља идеју о Христовом оваплоћењу (Поповић 1995: 77). Светитељи сликані у олтару имали су посебан углед сходно свом значају у утемељењу Христове цркве и месту у току литургије. Тако су на пример, фронтални прикази архијереја служили наглашавању њиховог угледа и конструкцији идеалних модела припадницима свих свештеничких чинова (Макуљевић 2006: 113). Док наративне сцене представљају илustrацију Новог Завета, својеврсну слику Библију, избор светачких ликова доноси слику о добротинским приложницима и њиховим исцелитељима и заштитницима.

Велики број светитељских фигура представљају хорове небеских заступника и личних посредника за опроштај грехова (Михаиловић 1985: 210). Истиче се у овом програму галерија српских светитеља, националних заступника у царству небеском. Њихови ликови, а пре свега мноштво, говоре о рецепцији средњовековног наслеђа и прослављању славне прошлости како државе, тако и цркве. Говоре истовремено и о преплитању верског и националног идентитета Срба под туђинском влашћу.¹⁴ Занимљиво је и што се најпопуларнији новомученик у сликарству Рашко-призренске епархије (Женарју Рајовић: 181–182), Свети Георгије Јањински, није појавио у богатом програму добротинске цркве. Наручиоци су се

14 Више о овим темама: Тимотијевић 1998; Макуљевић 2003.

определили за другог новомученика, Светог Козму Етолског, и његово уврштавање у програм зидног сликарства у Добротину представља веома необичну појаву коју би сигурно појаснио садржај натписа који је уништен.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1975: Гордана Бабић. „О живописаном украсу олтарских преграда“. *Зборник за ликовне уметности* 11, 3–41.
- Гергова 2003: Иванка Гергова. „Иконография на помениците през поствизантийски период в България“. *Зборник Майцице сръбске за ликовне уметности* 32–33, 61–70.
- Гоголь 1995: Николај Гоголь. *Тумачење Божанстивене Литургије*. прев. Александар Радојковић, Београд: Логос.
- Женарју 2013: Ивана Женарју. „Зидно сликарство у цркви Свете Петке у селу Стражак код Гњилана“. *Баштина*, 35, 315–343.
- Женарју Рајовић 2016: Ивана Женарју Рајовић. *Црквена уметност XIX века у Рашко-призренској епархији (1839–1912)*. Лепосавић: Институт за српску културу.
- Женарју Рајовић 2018: Ивана Женарју Рајовић. „Зидно сликарство у цркви Светог Николе у Косовској Каменици“. *Саоштава*, L, 317–336.
- Женарју Рајовић 2019: Ивана Женарју Рајовић. „Иконостас Хаџи Костадина Крстева у цркви Светог архангела Гаврила у Великом Ропотову код Гњилана“. *Патримониум.мк, Списаније за културно наслеђство – споменици, реславрација, музеи*, 9, 14, 271–282.
- Зоитакис 2008: Афанасий Зоитакис. *Традиционное просвещение в Греции в XVIII веке: Косма Этолийский и Никодим Святойорец*. Москва: Святая Гора.
- Ивановић 1987: Милан Ивановић. „Црквени споменици, XIII–XX век“. *Задужбине Косова, споменици и знамења српској народу*. Ур. Атанасије Јевтић. Београд: Богословски факултет; Призрен: Епархија рашко-призренска Призрен, 387–547.
- Ивановић 1998: Ивановић Милан. „Натписи и орнаменти на надгробним плочама, иконама и звонима српских цркава на Косову и Метохији XIV–XIX/XX век“. *Косовско-међохрватски зборник* 2, 13–36.
- Макуљевић 2003: Ненад Макуљевић. „Средњовековне теме у српском црквеном сликарству XIX века, Прилог рецепцији националног средњовековног наслеђа у српском сликарству XIX века“. *Последњијска уметност на Балкану, I том*, Зборник Майцице сръбске за ликовне уметности 32–33, 193–211.
- Макуљевић 2006: Ненад Макуљевић. *Црква Светог Арханђела Гаврила у Великом Градишту*. Велико Градиште: Српска православна црквена општина.
- Михаиловић 1985: Радмила Михаиловић. „Црква Ваведења Богородице манастира Бођани (Иконографија „женске цркве“ – припрате)“. *Зборник Майцице сръбске за ликовне уметности* 21, 205–220.
- Николовски 1984: Николовски Антоније. „Уметноста на XIX век во Македонија (извод од студијата)“. *Културно наследство* 9, 5–37.
- Поповић 1995: Ђојана В. Поповић. „Програм живописа у олтарском простору“. *Зидно сликарство манастира Дечана, траја и струдеје*. Ур. Војислав Ј. Ђурић. Београд: САНУ, 77–97.
- Свети Козма 2000: Свети Козма Етолски, йоуке и йорочанства. Ур. Радомир Никчевић. Цетиње: Светигора.
- Тимотијевић 1998: Мирослав Тимотијевић. „Serbia sacra и Serbia sancta у верско-политичком програму Карловачке митрополије“. Свети Сава у историји и традицији, Ур. Сима Бирковић. Београд: САНУ, 387–431.
- Томановић 1899: Лазар Томановић. *Г. Руварац и Montegrenina*. Сремски Карловци: Српска мањастирска штампарија.

Сл. 1. Северни зид олтара (Покрајински завод за заштиту споменика културе, Приштина)

Сл. 2. Јужни зид олтара (Покрајински завод за заштиту споменика културе, Приштина)

Сл. 3. Јужни зид наоса (Покрајински завод за заштиту споменика културе, Приштина)

Сл. 4. Северни зид наоса (Покрајински завод за заштиту споменика културе, Приштина)

Сл. 5. Свети Симеон Мироточиви, архиепископ Максим и кнез Лазар,
јужни зид наоса (И. Ж. Р.)

Сл. 6. Света мати Ангелина и Свети Георгије, северни зид наоса (И. Ж. Р.)

Сл. 7. Светитељи на северном зиду наоса (И. Ж. Р.)

Сл. 8. Сликарство на јужном зиду наоса (И. Ж. Р.)

Сл. 9. Богородица Шира од Небеса, свод наоса (И. Ж. Р.)

Сл. 10. Свети Козма Етолски, западни зид наоса (И. Ж. Р.)

Ivana S. ŽENARJU RAJOVIĆ

WALL PAINTING IN THE CHURCH OF SAINT DEMETRIUS
IN DOBROTIN NEAR LIPLJAN

SUMMARY

As a part of religious revival in the 19th century church of the Saint Demetrios in the village Dobrotin near Lipljan, was renewed. In accordance with the donor's inscription in the nave church was painted by Kostadin from Veles, with the help of his colleague Ignat, in 1862. They created the decorative program of wall painting that was common for the parish churches in the Diocese of Raška and Prizren in the 19th century. It was based upon current iconographical recommendations and the wishes of the organizers who influenced the content. The program was organized in three horizontal zones on the walls, and vault was painted as well. Wall painting in the church of the Saint Demetrios bears different meanings, depending on the sacral topography of the church. While this program illustrates Christ's incarnation and economy of salvation in the altar, in the nave active piety, that included righteous life, sacrifice for the religion and atonement of sin, is promoted. Simultaneously, program consists of saintly figures that had prominent role in the everyday life of the community, as healers and protectors. Also, national saints have prominent place in this program, as a part of national and religious glorification and identity creation.

Keywords: Dobrotin, Hajji Kostadin Krstev, painter Ignat, wall painting, church art of the 19th century, Diocese of Raška and Prizren.